

ПРАВДА ПРО ІСТОРІЮ З МІСТЕРОМ ВАЛЬДЕМАРОМ

© Український переклад. Ю. Я. Лісняк, 1992.

Звичайно, я не вдаватиму, ніби вбачаю щось дивне в тому, що незвичайна історія містера Вальдемара породила стільки суперечок. Диво було б, якби вона їх не породила — надто за таких обставин. Попри бажання всіх зацікавлених сторін зберегти справу в таємниці від широкого загалу, принаймні на якийсь час, або поки не знайдуться дальші можливості для її вивчення,— попри всі. наші зусилля досягти цього, якісь спотворені й перебільшені чутки все ж просочились у світі і стали джерелом багатьох прикрих кривотлумачень. І, цілком природно, великої дози скепсису.

Тож тепер стало необхідним викласти факти — принаймні так, як я сам їх розумію. Стисло кажучи, ці факти такі:

Протягом останніх трьох років мою увагу не раз привертало до себе явище месмеризму; і ось близько дев'яти місяців тому мені несподівано впало в очі, що в цілій низці експериментів, пророблених у цій сфері, є одна дивна й украй незрозуміла прогалина: жодної людини досі ще не пробували месмеризувати *in articulo mortis* (1). Отже, лишалося з'ясувати, по-перше, чи в такому стані пацієнт іще має якусь сприйнятливість до магнетичного впливу; по-друге, коли така сприйнятливість існує, чи такий стан її посилює, а чи ослаблює; і по-третє, до якої міри і на який час настання смерті може бути затримане таким дослідом. Були й ще деякі пункти для з'ясування; але ці найдужче збуджували мою цікавість, особливо останній з них, бо наслідки його могли бути незмірно важливі.

(1) Перед смертю (латин.).

Шукаючи навколо себе об'єкта, на якому можна б перевірити ці моменти, я врешті подумав про свого знайомого містера Ернеста Вальдемара, широко відомого укладача "Bibliotheca Forensica" (1) і автора (під псевдонімом Іссахар Маркс) польських перекладів "Валленштейна" та "Гаргантюа". Містер Вальдемар, що з 1839 року жив здебільша в Гарлемі, штат Нью-Йорк, вирізнявся надзвичайною худорбою — його ноги були дуже схожі на нижні кінцівки Джона Рендолфа,— а також тим, що він мав зовсім сиві баки, які різьбили контрастували з чорним чубом, а тому всі думали, що він носить чорну перуку. Вдачу він мав явно нервозну, тому був добрим об'єктом для месмеричного експерименту. Двічі або тричі я спромігся дуже легко приспати його, але щодо інших ефектів, яких дозволяла сподіватись його незвичайна натура, не досяг успіху. Його воля ніколи не була цілком, беззастережно під моїм контролем, а щодо ясновидіння мені не вдалося досягти жодних надійних результатів. Я завжди приписував свої невдачі поганому стану його здоров'я. За кілька місяців до нашого з ним знайомства лікарі остаточно діагностували в нього сухоти. І сам він завжди спокійно говорив про близький перехід у небуття, як про щось таке, чого не варто боятись і за чим не слід жалкувати.

(1) "Судової бібліотеки" (латин.).

Коли в мене вперше з'явилися згадані вище думки, я, цілком природно, подумав про містера Вальдемара. Я надто добре знав його стоїчний світогляд і не боявся, що він завагається; а родичів, які могли б запротестувати, він у Америці не мав. Я відверто поговорив з ним на цю тему і аж сам здивувався, що вона так його зацікавила. Кажу — здивувався, бо хоч він завжди без заперечень надавав себе для моїх експериментів, однак ніколи не висловлював схвалення тому, що я роблю. Хвороба його була такою, що давала змогу точно вирахувати, скільки йому ще лишається прожити на світі; і ми врешті домовилися, що він викличе мене десь так за двадцять чотири години до тої останньої хвилини, яку йому визначать лікарі.

І от десь понад сім місяців тому я отримав від самого містера Вальдемара таку записку:

"Дорогий Ш

Можете прийти зараз. Д. і Ф. обидва вирішили, що довше як до завтрашньої півночі я не витримаю, і я гадаю, що вони визначили термін досить точно.

Вальдемар"

Я одержав цю записку через півгодини після її написання, а ще через п'ятнадцять хвилин був уже в кімнаті вмирущого. Я не бачив його десять днів, і тепер мене здивували жахливі зміни, що настали в ньому за цей короткий час. Обличчя набуло свинцевої сірості, блиск очей зовсім погас, а схуд він так, що шкіра на вилицях наче прорвалася. Харкотиння відходило дуже багато. Пульс був ледь помітний. Проте Вальдемар, навдивовижу, ще зберігав свої розумові сили і до певної міри фізичні. Говорив виразно, приймав деякі паліативні ліки сам, а коли я увійшов до кімнати, він якраз олівцем писав якісь останні розпорядження в записнику. Він напівсидів, спираючись на високо підбиті подушки. Лікарі Д. і Ф. були при ньому.

Потиснувши Вальдемарові руку, я відвів обох їх убік і докладно розпитав про його стан. Ліва легеня хворого вже півтора року як проросла хрящем, а власне, напівскостеніла і, звичайно, зовсім не виконувала своїх життєвих функцій. Права в своїй верхній частині теж скостеніла, принаймні почасти, а в нижній являла собою суцільну масу гнійних туберкул, що зливались одна з одною. Було кілька великих свищів, а в одному місці — широка спайка з ребрами. Всі ці явища в правій легені виникли порівняно недавно. Скостеніння прогресувало незвичайно швидко; ще місяць тому не було жодних ознак його, а спайка з'явилася за останні три дні. Крім сухот, у пацієнта підозрювали аневризму аорти; але точний діагноз тут був неможливий через явище

скостеніння. Обидва лікарі вважали, що містер Вальдемар помре десь завтра опівночі (в неділю). Тоді саме була субота, сьома година вечора.

Відійшовши від ліжка хворого для розмови зі мною, доктори Д. і Ф. востаннє попрощалися з ним. Вони не збиралися приходити більше, але на моє прохання пообіцяли навідатись о десятій годині вечора в неділю.

Коли вони пішли, я відверто заговорив із містером Вальдемаром про його недалекий перехід у небуття, а також конкретніше, про задуманий дослід. Він, як і перше, висловив цілковиту згоду й навіть зацікавленість і попросив розпочати спробу негайно. Присутні були доглядач і доглядачка, але я не почував себе схильним братися за таку справу без більш надійних свідків, ніж ці двоє, на випадок якоїсь несподіванки. Тому я відклав свою спробу на восьму годину другого вечора, коли прийшов мій знайомий лікар-дослідник містер Теодор Л. і звільнив мене від цих вагань. Спочатку я хотів дочекатися лікарів, але мусив узятися до справи, бо, по-перше, містер Вальдемар квапив, а по-друге — я був певен, що гаятись далі не можна, бо він швидко підупадав на силі.

Містер Л. був такий ласкавий, що погодився занотувати весь перебіг дослідів, і це переважно з його записів я збираюся зробити як стислий, так і детальний виклад.

Десь за п'ять хвилин до восьмої я взяв хворого за руку й попросив його по змозі виразніше сказати містерові Л., що він (містер Вальдемар) цілком добровільно погоджується, щоб я спробував провести з ним експеримент по месмеризації в такому стані.

Він тихо, але цілком чутно відповів: "Так, я хочу, щоб мене месмеризували,— а потім додав: — Боюся, що ви зволікали надто довго".

По тих його словах я розпочав ті паси, котрим, як я вже знав, він. найлегше піддавався. На нього видимо вплинули вже перші бічні паси над його чолом; та хоч я напружував усі сили, мені не пощастило досягти

більш ніякого помітного ефекту аж до кількох хвилин по десятій годині, коли, як домовлялися, прийшли лікарі — Д. і Ф. Я в кількох словах пояснив їм свій, задум; вони не стали заперечувати, тільки сказали, що хворий уже агонізує; тоді я, не вагаючись, поновив свої зусилля, тільки замість бічних пасів почав робити поздовжні, а погляд утупив у праве око вмирущого.

Пульс його був уже невідчутний, дихання хрипке, з інтервалами в півхвилини.

Такий стан тривав із чверть години без змін. Проте, коли ця чверть години минула, з грудей умирущого вирвалося природне, хоча й дуже глибоке зітхання, і хрипкий віддих припинився, тобто не стало хрипів, а інтервали не зменшились. Руки й ноги в хворого були холодні як лід.

За п'ять хвилин до одинадцятої я помітив недвозначні вияви месмеричного впливу.. Оскліла застиглість очей змінилась отим напруженим виразом внутрішнього споглядання, який можна бачити тільки в тих, хто снить наяву, і який неможливо сплутати ні з чим. Кількома швидкими бічними пасами я змусив його повіки затремтіти, як у людини, що засинає, ще кількома — зовсім заплющитись. Одначе я не вдовольнився цим, а енергійно провадив свої, маніпуляції з якнайбільшим напруженням волі, аж поки, уклавши кінцівки заснулого в природну на вигляд позу, змусив їх залякнути цілковито. Ноги були простягнені, руки теж майже випростані й лежали на ліжку, не притуляючись до боків. Голова трохи піднята.

Поки я зробив усе це, настала північ, і я попросив присутніх медиків з'ясувати стан організму містера Вальдемара. Після недовгого дослідження вони сказали, що він перебуває в незвичайно повному месмеричному трансі. Обох лікарів це страшенно зацікавило. Доктор Д. зразу вирішив лишатись коло хворого до ранку, а доктор Ф. пішов, пообіцявши вернутись на світанку. Містер Л. і доглядачі лишились.

Ми зовсім не турбували містера Вальдемара до третьої години ночі, а тоді я підійшов і побачив його в такому самому стані, як тоді, коли пішов доктор Ф.,— чи, власне, він лежав у такій самій позі; пульс був невідчутний, віддих тихий (ледве помітний, лиш коли піднести до губів дзеркальце); очі, звичайно, заплющені, руки й ноги залякли й холодні, наче мармур. Але загальний вигляд зовсім не такий, як у мерця.

Підійшовши, я не дуже активно спробував установити контакт між його правою рукою й своєю, роблячи нею легкі паси над тілом туди й сюди. Досі в таких спробах із цим пацієнтом я ні разу не досягав повного успіху, тому не сподівався цього й тепер; але, на мій подив, його рука хоча й кволо, а все ж цілком виразно наслідувала всі мої рухи. Я наважився заговорити з ним.

— Містере Вальдемаре,— сказав я,— ви спите?

Він не відповів, але я помітив, що губи його ледь затремтіли, а тому повторив своє запитання ще й ще раз. За третім разом усе його тіло легенько здригнулося; повіки трохи розплющились, відкривши білу смужечку очного яблука; губи мляво зворухнулись, і з них пробився ледь чутний шепіт:

— Так... сплю. Не будіть мене! Дайте мені померти так. Я помацав руки й ноги — вони були так само залякли.

Права рука, як і перше, корилась моїм пасам. Я знову спитав месмеризованого:

— У вас і досі болять у грудях, містере Вальдемаре? Відповідь, ще тихіша, почулась цього разу негайно:

— Не болять... Я вмираю!

Я вирішив, що не варто турбувати його довше, і ми більш нічого не казали й не робили, аж поки прийшов доктор Ф. Він з'явився десь перед сходом сонця й страшенно здивувався, що пацієнт іще живий. Помацавши пульс і піднісши до губів дзеркальце, він попросив мене знову заговорити з ним. Я спитав:

— Містере Вальдемаре, ви ще спите?

Як і перше, відповідь почулась через кілька хвилин, у ці хвилини вмирущий наче збирався на силі для відповіді. Коли я повторив запитання вчетверте, він промовив дуже тихо, ледь чутно:

— Так, я ще сплю... вмираю.

Лікарі висловили думку, чи радше бажання, щоб містера Вальдемара більш не турбували, хай побуде в такому видимо спокійному стані, поки смерть візьме своє,— а це, як ми всі погодились, має настати не далі як за кілька хвилин. Та я вирішив заговорити з ним іще раз, тільки повторивши запитання.

Поки я говорив, у обличчі містера Вальдемара відбулись виразні зміни. Очі повільно розплющились, зіниці закотилися під лоба, вся шкіра стала трупно-блідою, схожою не так на пергамент, як на білий папір, а гарячкові червоні кружечки, що досі чітко видніли посередині щік, ураз погасли. Я вжив цього слова,, бо їхнє раптове зникнення звело мені на думку не що інше, як погасання свічки, коли на неї дмухнути. Верхня губа, що доти прикривала зуби, скопилася, а нижня щелепа опустилась, аж клацнувши; рот широко роззявився, відкривши розпухлий, почорнілий язик. Гадаю, що для жодного з присутніх страхіття смертної постелі не було незвичне; проте вигляд містера Вальдемара в ту хвилину був такий жахливий, що всі аж сахнулись геть від. ліжка.

Відчуваю, що я дійшов у своїй розповіді до того моменту, коли кожен читач перестане мені вірити. Але моє діло просто розповідати.

Жодної ознаки того, що містер Вальдемар іще живий, не було помітно; і ми, вирішивши, що він помер, хотіли були полишити його на доглядачів, коли раптом постерегли, що його язик раптом засіпався. Те сіпання тривало з хвилину. А потім з-під розхилених нерухомих щелеп пробився голос — такий голос, що навіть описати його було б безумством. Правда, можна знайти два-три епітети, що підійшли б до нього; я міг би сказати, що той голос був різкий, уривчастий, глухий. Але всю його потворність годі описати з тої простої причини, що людське вухо ще ніколи не чуло таких звуків. Проте були дві особливості, які — так я гадав тоді, так гадаю й тепер — можна назвати характерними для того голосу, і вони можуть дати деяке уявлення про його незвичайне, нелюдське звучання. По-перше — той голос неначе долітав до наших вух — принаймні до моїх — з безмірної далини або з якоїсь величезної печери в глибинах землі. По-друге, він справляв на мене таке враження (боюся, що тут не можна висловитись зрозуміло), як драглиста чи клейка речовина справляє на почуття дотику.

Я говорив про "звук" і "голос". Я маю на увазі, що той звук був виразно — напрочуд, приголомшливо виразно — артикульований. Містер Вальдемар говорив —г— явно відповідаючи на запитання, поставлене йому кілька хвилин перед тим. Тоді я, коли пам'ятаєте, спитав його, чи він. спить. А тепер він промовив:

— Так... ні... я спав.... а тепер... тепер... я мертвий.

Ніхто з присутніх там ніколи не заперечував і. не приховував, що його ці кілька слів цілком природним чином сповнили невимовним жахом і трепетом. Містер Л. (учений) зомлів. Доглядач із доглядачкою вибігли й нізащо не хотіли вернутись. Свого враження я й не надіюся викласти зрозуміло. З годину ми всі. мовчки, без жодного слова силкувались вернути до притомності містера Л. Коли він опритомнів, ми знов заходилися досліджувати стан містера Вальдемара.

Той стан загалом лишався таким, як я вже описав, тільки дзеркальце більш не засвідчувало віддиху. Спроба взяти з руки кров не вдалася. Треба сказати також, що рука вже не корилась моїй волі. Я марно домагався, щоб вона рухалась услід за моєю рукою. Єдиною ознакою месмеричного впливу тепер було тільки сіпання язика щоразу, коли я звертався до містера Вальдемара з запитанням. Він, здавалося, хотів відповісти, але йому бракувало для цього волі. До запитань інших людей він видимо лишався зовсім нечутливим, хоч я й намагався встановити месмеричний контакт між ним і кожним із присутніх. Гадаю, я вже розповів досить, щоб ви зрозуміли, який був стан нашого пацієнта в ті хвилини. Приведено інших доглядачів, і о десятій годині я з обома лікарями та містером Л. пішов звідти.

По обіді ми прийшли знов. Стан пацієнта лишався такий самий. Ми трохи посперечалися, чи слід і чи можна будити його, але скоро погодилися, що нічого доброго цим не досягнемо. Було очевидно: смерть (чи те, що звичайно називають смертю) була затримана месмеризацією. Ми зрозуміли, що спроба розбудити містера Вальдемара призведе тільки до негайного чи принаймні дуже швидкого розкладу тіла.

Від того часу до кінця минулого тижня — майже сім місяців —т— ми щодня навідувались до оселі містера Вальдемара, часом приводячи з собою декого зі знайомих, зокрема лікарів. Весь цей час месмеризований лишався в такому самому стані, як я змалював. Над ним весь час пильнували доглядачки.

Минулої п'ятниці ми нарешті вирішили розбудити — чи бодай спробувати розбудити його. Можливо, саме прикрі результати цієї останньої спроби й дали привід до стількох пліток у товаристві, до стількох балачок, яких я не можу не назвати безпідставними.

Щоб розбудити містера Вальдемара з месмеричного стану, я вдався до звичайних пасів. Спочатку вони були безрезультатні. Першою ознакою оживлення було те, що райдужина трохи показалася з-під верхньої

повіки. Особливо прикметне було те, що при цьому з очей витекло багато жовтуватого, надзвичайно смердючого гною.

Потім вирішили, що я спробую вплинути на пацієнтову руку, як перше. Я спробував — нічого не вийшло. Тоді доктор Ф. запропонував, щоб я поставив запитання. Я спитав:

— Містере Вальдемаре, ви можете сказати нам, що ви тепер відчуваєте й чого бажаєте?

На щоки пацієнта на мить вернулися кружальця гарячкового рум'янцю; язик засіпався, чи радше почав корчитись у роті; щелепи лишалися заляклими. І нарешті прорвався той самий моторошний голос, що я вже змальовував:

— Ради Бога!., швидше!., швидше!., вкладіть мене спати!., ох швидше!., розбудіть мене!., швидше!.. Я ж вам кажу, що я мертвиш

Я зовсім розгубився і якусь хвилю не знав, що робити. Спочатку я спробував приспати пацієнта, але з цього нічого не вийшло за цілковитим браком волі. Тоді я спрямував зусилля в протилежний бік і щосили заходився будити його. Видно було, що ось-ось я досягну успіху, — чи принаймні так мені здавалося, і я певен: усі присутні в кімнаті готові були побачити, як він прокидається.

Однак жодна людина в світі не могла б бути готовою до того, що сталося насправді.

Я квапливо робив месмеричні паси, з язика — а не з губів у страдника просто рвалися слова: "мертвий", "мертвий", і ось за якусь хвилину чи й менше під моїми руками все його тіло зморщилось, опало, буквально згнило. На ліжку перед очима всіх присутніх лежала майже текуча купа огидної, відвортної гнилі.